

ALTURIZM TUSHUNCHASINING INSON RUHIYATIGA TA'SIRI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
vb dotsenti **Vaxabova O'g'ilxon Tolibjonovna**
filologiya fakulteti talabasi
Dexqonova Sevinchbonu Qobiljon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada alturizm bo'yicha olimlarning mulohazalari nazariy tahlil etilgan bo'lib, unda alturizm terminini ilk bor qo'llanilishi, uni qanday ma'no anglatishi, o'ziga xos turlari, shaxs faoliyatining turli jabhalarida alturizm sifatlarini aks etishi, o'zbek olimlarning alturizm bo'yicha o'z qarashlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: alturizm, xulq-atvor, biologik va ijtimoiy alturizm, etnologlar, shaxs turlari, motivatsiya, raqobat muvozanati

Annotation: In this article, the views of scholars on altruism are theoretical was analyzed, and the first use of the term altruism, what it means, it is specific types, reflecting the qualities of altruism in various aspects of personal activity, and the views of Uzbek scientists on altruism are highlighted.

Key words: altruism, behavioral biological and social altruism, ethnologists, personality, types, motivation, competitive balance.

Alturizm -lotincha: „alter“ – boshqa, boshqalar– boshqalarning farovonligi uchun beg'araz g'amxorlik bilan bog'liq faoliyatni anglatuvchi tushuncha. Fidoyilik ya'ni o'z manfaatini boshqa birovning manfaati uchun qurbon qilish bilan bog'liq. Bugungi kunda alturizm juda keng tarqalgan hodisa emas. Altruistlar ba'zilarni quvontiradi, boshqalarni hayratda qoldiradi va boshqalar orasida shubha uyg'otadi. Fikrimizcha, alturizm hissa qo'shish va boshqalarga yordam berish orqali jamiyatni yaxshilaydi. Boshqalarga samimiy yordam berish, o'zimizni quvontiradi va bir-birimizga nisbatan mehr-muruvvatni oshiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, alturizm har doim ham o'z o'zidan kelmaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, alturizm ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashda muhim ro'l o'ynaydi va insonlarni birlashtiradi. Har birimizda alturizm g'oyasini rivojlantirish imkoniyati bor, bu esa dunyoda yaxshilik qilishga olib keladi.

Alturizmning turlari: biologik va ijtimoiy alturizm

1. Biologik alturizm: Bu turdagi alturizmda, odamlar va hayvonlar o'ziga xos biologik ehtiyojlarni qondirish maqsadida bir-biriga yordam berishadi. Ular faqat o'z turini saqlashga qaratilgan harakatlarni amalga oshiradilar. Bunga eng yaxshi misol sifatida "gene's-eye view" (genlarning nuqtai nazari) tushunchasini keltirish mumkin, ya'ni individlar o'zlarining avlodlarini qo'llab-quvvatlash orqali genlarini saqlashga

hakat qilishadi. Richard Dawkins "Selfish Gene"¹ asarida genlarning davomiyligi haqida malumot beradi.

2.Ijtimoiy alturizm: Bu alturizm turi odamlarga boshqalarga yordam berish orqali ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va jamiyatda barqarorlikni ta'minlashni anglatadi. Ijtimoiy alturizm odatda insonlarning bir-biriga bo'lgan ishonchlarini mustahkamlash va ijtimoiy tarmoqni kengaytirishga qaratilgan harakatlar sifatida namoyon bo'ladi.

Alturizmning ijobiy va salbiy jihatlari mavjud:

Salbiy jihatlari. Ba'zida boshqalarga haddan tashqari yordam berish yoki o'z manfaatlarini qurbon qilish ijtimoiy tizimni muvozanatdan chiqarishi mumkin .Ba'zida alturizm shaxsiy chegaralarni buzishga olib kelishi , doimiy yordam berish ,yordam oluvchi tomonidan suiistemol qilinishi yoki o'z manfaatlaridan chetlatish hissi keltirib chiqarishi mumkin.

Alturizmning ijobiy jihatlari ko'plab tadqiqotlarda ta'kidlangan .Boshqalarga yordam berish ,jamoalarning hissinin rivojlantiradi ,ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaydi, jamiyatning farovonligini oshiradi.

Alturizm ijtimoiy tizimlarning rivojlanishi va odamlarning o'zaro aloqalarini yaxshilashda muhim ro'l o'ynaydi. Biroq, ortiqcha yordam va boshqalarning ehtiyojlarini ustun qo'yish ba'zan salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Alturizm-inson ruhining eng go'zal, eng nazokatli qismidir. O'ziga xos bir xazina singari,u insonlarni bir-biriga yaqinlashtiradi, sevgi va g'amxo'rlikni mustahkamlaydi. Alturizm bu faqat bir so'z emas, balki har bir insonning yuragida joylashgan sharqona mayinlik va g'amxo'rlikdir.Umuman olganda,alturizm nafaqat shaxsiy baxt va qoniqish beradi,balki ijtimoiy hamjihatlikni ham kuchaytiradi.

Alturizm haqida o'zbek olimlarining fikrlari insoniyatning ma'naviy ko'tarilishida va jamiyatda hamdardlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ularning ta'kidlashicha, alturizm nafaqat shaxsiy manfaatlarimizdan voz kechish, balki boshqalarning baxtini ham o'zimizniki kabi qadrlashdir. O'zbek olimlari o'zaro yordam ,rahm-shafqat,mehr-muruvvatni nafaqat jamiyat birligi uchun,balki shaxsiy taraqqiyot uchun zaruriy omillar deb bilishadi.Ular boylik va mavqe uchun kurashish o'rniga , samimiy hissiyotlar va o'zaro qo'llab-quvvatlash orqali ijtimoiy ahillikni ta'minlashning ahamiyatini ta'kidlaydilar.

Abdulaziz Hamidov-Alturizmni insoniyatning ma'naviy rivojlanishidagi muhim omili sifatida ko'radi. U boshqalarni o'z manfaatlaridan yuqori qo'yish ijtimoiy ahillikni ta'minlaydi, deb ta'kidlaydi.

¹ Richard Dawkins "Selfish Gene"

Dilshodbek Nurmurodov-Alturizmni o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash orqali jamiyatda tinchlikni saqlashning yo'li deb hisoblaydi. U ruhiy salomatlik va xavfsizlik uchun alturizmning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Gulnoza Abdullayeva-Alturizmning yangi avlodlar tarbiyasidagi o'rni² haqida gapiradi. U alturizm orqali bolalarga mehr, hamdardlik va ijtimoiy mas'uliyat tuyg'ularini o'rgatishni zarur deb hisoblaydi. Yoshlar, ularga alturizm qadriyatlarini singdirilganda, kelajakda odamlar o'rtasida munosabatda yanada ijobiy bo'lishadi. Abdullayeva, ayniqsa, talim jarayonida, o'qituvchilar va ota-onalarning ro'li muhimligini ko'rsatadi. Yigit-qizlarni boshqalarga yordam berishga, ularga hurmat bilan qarashga o'rgatish-bu o'z navbatida, yanada sog'lom va muhtojlarga yordam berishga tayyor avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi. Alturizm nafaqat yaxshi xulq-atvorni, balki ijtimoiy birdamlikni ham shakllantiradi. Rustam Jumayev-ijtimoiy adolat va tenglik masalalari asosida alturizmni tahlil qiladi. U alturizmni amalga oshirish insonlarni yanada himoyasiz qilishi, ayniqsa boy va kambag'al o'rtasidagi farqni kamaytirishi zarur deb hisoblaydi. U bir-biriga yordam berish orqali ijtimoiy ishlarning yanada rivojlanishiga va adolatli jamiyat barpo etishga hissa qo'shilishini ta'kidlaydi. O'zbek olimlari alturizmni insoniy axloq va ijtimoiy munosabatlarning muhim aspekti sifatida ko'radilar. Jamoat psixologiyasi bo'yicha mutaxassis

Rano Akramova o'z asarlarida "alturizm -bu jamoatchilik ruhiyatining o'ziga xos ko'rsatkichi"³ deb ta'kidlaydi. Shuningdek u alturizmning ijtimoiy farovonlikka hissa qo'shilishini va shaxsiy manfaatlardan voz kechish orqali jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni yaratish imkoniyatini muhokama qiladi.

Yana bir taniqli ijtimoiy nazariyshunos Abdulaziz Vohidov, alturizmni tarixiy va madaniy jihatdan o'rganadi. U "o'zbek xalqining ajdodlardan meros qolgan qadriyatlar"⁴ maqolasida, o'zaro yordam va rahm-shafqatning an'anaviy ifodalarini yoritadi. Vohidov alturizmni nafaqat boshqalarga yordam berish, balki o'zini rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash sifatida ko'radi. U insonlar o'rtasidagi xayriya va hamdardlik amaliyotlari orqali o'zaro ishonchni oshirish va jamiyatni mustahkamlashning muhimligini belgilaydi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, u alturizmning o'zini o'rganish, empatiya va insoniylik hissi bilan bog'liqligini qamrab oladi. Alturizm o'zbek madaniyatida asosiy o'rin turadi va bu qadriyatlarni saqlab qolish jamiyat barqarorligining poydevoridir.

Yulduz Murodova esa nazariy jihatdan, "Inson va ijtimoiy mas'uliyat" asarida alturizmni shaxsiyatning rivojlanishidagi muhim omillardan biri sifatida ko'radi. U asarda, insoniy qadriyatlarni yuqori tutish va o'z manfaatlari bilan muvofiqlashtirish zarurligi shaxsiy va ijtimoiy manfaatlarning o'zaro uyg'unligini ta'kidlaydi.

² Gulnoza Abdullayeva "yangi avlodlar tarbiyasidagi o'rni"

³ Rano Akramova "Alturizm bu jamoatchilik ruhiyatining o'ziga xos ko'rsatkichi"

⁴ Abdulaziz Vohidov "O'zbek xalqining ajdodlardan meros qolgan qadriyatlar"

Mirza Omarov jamiyatdagi jamiyatdagi alturizm muammolari va ularning hal etilishi kerakligi haqida bir qancha fikrlar beradi. U alturizm nafaqat individuallarga, balki butun jamiyatga foyda keltirishi haqida fikr yuritadi. U nazarda tutadiki, agar odamlar bir-biriga yordam berishsa, ijtimoiy muamollarni hal qilish osonlashadi. Shuningdek u alturizmnining madaniy meros va an'analardagi o'rnini, bu orqali insonlarning xayriya va yordam berish madaniyatini rivojlantirish zarurligini belgilaydi. Iqtisodchi Olimjon Mamatov alturizmni iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyotga turtki beruvchi kuch sifatida ta'kidlaydi. U alturistik munosabatlar odamlar orasida yangiliklar kiritishga, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga va iqtisodiy muammlarni hal qilishi haqida fikr yuritadi. Natijada, alturizm orqali ijtimoiy resurslardan samarali foydalanish, iqtisodiy o'zgarishlarda barqarorlikni ta'minlashi mumkin. U, shuningdek, iqtisodiy muvaffaqiyatlari ko'pincha ijtimoiy mas'uliyat va alturistik qarashlar bilan bog'liqligini belgilaydi.

Alturizm ko'pincha madaniy, diniy va etik jihatlariga ko'ra yuqori baholanadi. O'zbekistonlik ijtimoiy soha vakillari, alturizmni insoniyatning maktabidan biri deb ataydilar. Ular alturizmni nafaqat axloqiy qadriyat sifatida, balki jamiyatning barqarorligini ta'minlash uchun zaruriy omillardan deb biladilar.

O'zbekistonlik psixolog Abdurauf Qodirov "Insoniyat va sevgining ahamiyati"⁵ asarida alturizmni o'zaro hurmat, ongli ravishda boshqalarga yordam berish va intilish sifatida ta'riflaydi. U alturizmni insoniyatning eng yuksak qadriyatlaridan biri sifatida ko'radi va bu tushuncha sevgi, do'stlik va hamjihatlik bilan boyitilgan. Asarda alturizm, eng avvalo, insoniy munosabatlarga asoslanganligi va har bir insonning yordmi orqali muammlarni hal etish imkoniyatlarini rivojlantirish ta'kidlanadi.

Etno-sotsiolog Zaynab Shokirova esa, "O'zbek madaniyatidagi alturizm"⁶ maqolasida, an'anaviy qadriyatlarimizda rahm-shafqat va o'zaro yordamning muhimligini ta'kidlaydi, Buning natijasida jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va tinchlik saqlanishi mumkin.

Psixologiya : alturizm o'z o'zini himoya qilish instinkti bilan bog'liq. Alturistik xatti- harakatlar ijtimoiy tabiatimizdan kelib chiqadi. Masalan, tabiatda ba'zi hayvonlar boshqa turlarga yordam berishadi, himoya qilishadi bu ham alturizmning ifodasi bo'ladi. Jamiyatda ko'ngillilar, vositachilar boshqalarga o'z xohishlaridan kelib chiqqan holda yordam beradi. Bu hodisalar ko'rib o'tilganidek hayotimiz davomida doimiy takrorlanib turadi. Ba'zi hollarda alturizm o'z manfaatlarini yo'qotish bilan bog'liq holda bo'ladi. Alturizm psixologiyasi bo'yicha Alan G. Ingham va uning hamkasblari "boshqalar uchun o'z manfaatlarini qoldirish"⁷ temasi bo'yicha tadqiqotlar qildilar.

⁵ Abdurauf Qodirov "Insoniyat va sevgining ahamiyati"

⁶ Zaynab Shokirova "O'zbek madaniyatidagi alturizm"

⁷ Alan G. Ingham "boshqalar uchun o'z manfaatlarini qoldirish"

Alturizm o'zbek adabiyotida nafaqat badiiy g'oyalar, balki tarbiyaviy nazariyalar orqali ham ilgari surilgan. Bu orqali adabiyot inson qalbini tozalash, unutilgan qadriyatlarni qayta tiklash va bir-biriga ko'maklashish zaruratini ta'kidlaydi.

O'zbekistonda alturizm ko'plab an'anaviy qadriyatlarga asoslangan. O'zbekistonning turli hududlarida, qishloq joylarida, yordam berish vs jamiyatni qo'llab-quvvatlashning kuchli madaniy qadriyatlari mavjud. Bunda oilaviy aloqalar, mahalliy ijtimoiy tizimlar, jamiyatning birlashishi muhim ro'l o'ynaydi.

Umuman olganda alturizm insoniyat sivilizatsiyasining asosi bo'lib, tinchlik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. Bu prinsipning ro'yobga chiqishi insonlar o'rtasida do'stlikni, hamjihatlikni va bir-biriga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Demak, yuqoridagilardan kelib chiqib, alturizmning quyidagi o'ziga xos jihatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Insoniylik-boshqalarga yordam berish orqali ijtimoiy aloqalar o'rnatish va ijtimoiy birlikni kuchaytirish.

2. Motivatsiya-alturizm ko'pincha ichki motivatsiyaga tayanadi. Boshqalarga yordam berish va o'ziga bo'lgan ishonchni yanada kuchytirishga yordam beradi.

3. Ijtimoiy va psixologik manfaatlar-alturizm orqali nafaqat yordam berilgan odam, balki yordam beruvchi ham o'ziga kerakligi bo'lgan ijobiy xulosalarni oladi.

4. Raqobat muvozanati: alturizm ijtimoiy muvozanatni saqlashga yordam beradi, bu esa raqobatni kuchaytirishga emas, balki hamjihatlikka olib keladi.

5. Avlodlar o'rtasida xayrli meros: alturizm kelajak avlodlarga yordam berish va to'g'ri qadriyatlarni avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Akramova R. "Alturizm va jamoat ruhiyati" 2021
2. Vohidov A. "O'zbek xalqining ajdodlardan meros qolgan qadriyatlar" 2018
3. Murodova Y. "Inson va ijtimoiy mas'uliyat" 2020
4. SHokirova Z. "O'zbek madaniyatidagi alturizm" 2023
5. Qodirov A. "Insoniyat va sevgi" 2020
6. Karimova V.M. Sotsial psixologiya - Toshkent, 2012